

"Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul'un Eski ve Yeni İtfaiye Teşkilatları ve Bir Yabancı'nın Gözlemleri", *Mülkiye*, XXVI/233 (2002), s. 175-189; Erkan Tural, "Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da Modern İtfaiye Teşkilatının Kuruluşu ve Harik (Yangın) Nizamnameleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, XIII/1, Ankara 2004, s. 67-91; Kemalettin Kuzucu, "Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi (1874-1922)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 14, İstanbul 2006, s. 31-52; "İtfaiye", *TA*, XX, 445.

KEMALETTİN KUZUCU

İTTİBÂ (الاتباع)

Bir müctehidin görüşüne göre
amel etme;
cemaatle namazda
imama uyma anlamında terim.

Sözlükte "ardınca gitmek, uymak, itaat etmek" anlamındaki **teba'** kökünden türeyen **ittibâ'** aynı mânâyı taşır (*Lisânü'l-'Arab*, "tb'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 196-197). Arapça'da **iktidâ**, **iktifâ**, **imtisâl**, **i'timâm**, **i'timâr**, **itâat** kelimeleri de "uymak, tâbi olmak" anlamında kullanılır. Kur'an ve Sünnet'te sözlük anlamı çerçevesinde sıkça kullanılan **ittibâ** fıkıh usulünde ictihad-taklit terimleriyle bağlantılı olarak kavram haline gelmiş, fürû-i fıkıhta ise "cemaatle namaz kılarken cemaatin imama uyması ve onun yaptığı fiillerin aynısını yapması" anlamıyla terimleşmiştir.

Kur'an'da **ittibâ** kelimesi iki âyette geçer (el-Bakara 2/178; en-Nisâ 4/157), aynı kökten fiil kalıbında da 135 âyette zikredilir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "tb'a" md.). Bu âyetlerde kimlerin inanç ve amel ile ilgili sözlerinin dinlenip peşlerinden gidileceği, kimlerin sözlerinin dinlenmeyeceği hususunda ayrıntılı bilgilere yer verilmiş ve bu âyetlerin çoğunda Allah ve resulüne **ittibâ** etmenin gereği üzerinde durulmuştur. Şöyle ki: Allah'ın rızasına (Âl-i İmrân 3/162, 174; el-Mâide 5/16), Allah'ın yoluna (el-Mü'min 40/7), Allah'ın hidâyetine (el-Bakara 2/38; Tâhâ 20/123), Allah'tan indirilene / vahye (el-En'âm 6/50; el-A'râf 7/203), Kur'an'a (el-Bakara 2/170), âyetlere (Tâhâ 20/134), şeriata (el-Câsiye 45/18), hakka (Muhammed 47/3), zikre (Yâsîn 36/11), nura (el-A'râf 7/157), dine (Âl-i İmrân 3/ 73), sırât-ı müstakîme / İslâm'a (el-En'âm 6/153) ve Hz. Peygamber'e (el-Bakara 2/ 143) **ittibâ** emredilmiş ve övülmüştür. Buna karşılık şeytana (el-Bakara 2/168) kâfirlerin, Ehl-i kitabın, âyetleri yalanlayanların ve bilmeyenlerin hevâ ve

heveslerine (el-En'âm 6/56, 150; er-Ra'd 13/37; el-Câsiye 45/18), insanın kendi hevâsına, şehvetlerine (en-Nisâ 4/27), bâtıla, Yahudilik ve Hıristiyanlığa (el-Bakara 2/120), Allah'ı kızdıran şeylere (Muhammed 47/28), zalimlerin emirlerine (Hûd 11/59), bozguncuların yoluna (el-A'râf 7/142), zanna (Yûnus 10/66) ve müminlerin yolundan başka yollara (en-Nisâ 4/115) uyulması nehyedilmiş ve yerilmiştir.

Hadislerde hem **ittibâ** kelimesi hem aynı kökten fiil ve isimler yer alır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "tb'a" md.). Hz. Peygamber bir hadisinde müslümanların Kur'an ve Sünnet'e tâbi oldukları sürece doğru yoldan sapmayacaklarını haber vermiştir (*Muvaftâ*², "Kader", 3). Resûl-i Ekrem, yabancı ülkelerin hükümdarlarına gönderdiği İslâm'a davet mektuplarının başlangıcında veya sonunda, "Selâm (kurtuluş) yalnız hidâyete tâbi olanlarındır" ibaresine yer vermiş, muhataplarından Allah'a iman etmelerini ve kendisine tâbi olmalarını istemiştir (Hamîdullah, II, 297, 315, 329, 332, 334). Allah ve resûlünün emirleri olarak ülü'l-emrin ve âlimlerin emirlerine **ittibâ** edilmesi üzerinde önemle durulurken (Müslim, "İmâre", 8) Allah'a isyan ve günah olarak belirlenmiş hususlarda **ittibâ** etmenin câiz olmadığı ifade edilmiştir (Buhârî, "Ahkâm", 4; Müslim, "İmâre", 38-39). Bir hadiste, "Kim güzel bir âdet başlatırsa kendisine hem o âdetin hem de ona tâbi olup onunla amel eden kimselerin sevabı kadar sevap yazılır. Yine kötü bir âdet başlatan kimseye hem o amelin hem de kendisine tâbi olup onunla amel eden kimselerin günahı kadar günah yüklenir" buyrulmuştur (*Müsned*, IV, 361; bk. Müslim, "İlim", 15; Tirmizî, "İlim", 15).

Müctehidin İctihad ve Fetvasına İttibâ. Fıkıh usulü terimi olarak **ittibâ** "bir kimsenin başka bir kimsenin (müctehidin) dayandığı delili de bilerek görüşünü kabul edip onunla amel etmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Delilini bildiği müctehidin ictihadıyla amel eden kişiye **tâbi / müttebi**, tâbi olunan kişiye de **metbû / mütteba'** denir. İttibân mukabili, "bir kimsenin başka bir kimsenin (müctehidin) dayandığı delili bilmeden görüşünü kabul edip onunla amel etmesi" diye tanımlanan **takliddir**. Bu kişiye de **mukallid** denilir. Kişi taklitte müctehidin ictihad sonucunda ulaştığı hükmü, **ittibâda** ise o hükmün dayandığı delili kabul etmektedir. Bu bakımdan **ittibâ** ictihadla taklit arasında orta bir mertebedir. Ancak fakihlerin büyük çoğunluğu, bir kimsenin, delilini ikna edici bulduğu

müctehidin görüşünün kabul etmesinin de **ittibâ** değil taklit olduğu görüşündedir. Tartışma, bir müctehidin diğer bir müctehidi taklit etmesinin câiz olup olmadığı yönündeki usul mülâhazalarıyla ilgilidir (bk. **İCTİHAD; TAKLİD**).

Cemaatle Kılınan Namazda İmama İttibâ. Cemaatle kılınan namazda kendisine uyulan kişiye **imam**, imama uymaya **iktidâ** ve **ittibâ**, imama uyan kişiye de **muktedî**, **müttebi** ve **me'mûm** gibi adlar verilir. Cemaatle kılınan namazda cemaatin imama hangi hususlarda **ittibâ** edeceği ve bunun hükmü fıkıh mezhepleri arasında ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Fıkıh âlimleri Hz. Peygamber'in, "İmam ancak kendisine uyulmak için imam yapılmıştır, öyleyse o tekbir aldığı zaman siz de tekbir alın, o rükû yaptığında siz de rükû yapın, o başını kaldırdığında siz de başınızı kaldırın, o, 'Semiallâhü' dediği zaman siz, 'Rabbenâ leke'l-hamd' deyin, o secde ettiğinde siz de secdeye gidin" hadisini (Müslim, "Şalât", 77) vb. hadisleri delil göstererek cemaatle kılınan namazda muktedînin namazın farz, vâcip ve sünnetlerini yerine getirmede imama uyması gerektiğini ifade ederler (bk. **CEMAAT; İKTİDÂ**). Cemaatin kıyam, rükû, sücûd gibi fiilî rükünlerde ve kavî rükün olan iftitah tekbirinde imama **ittibâ** ederek bu rükünleri yerine getirmesinin farz / vâcip olduğu konusunda fıkıh âlimleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmazken kavî rükün olan kıraatte imama uyulup uyulmama çağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hanefî fakihleri, "Bir kişiye imam olan kimsenin kıraati o kişinin kıraatidir" meâlindeki hadisi (İbn Mâce, "İkâme", 13) delil göstererek Fâtiha ve sûrenin açıktan (cehrî) ve gizlice (hafî) okunduğu namazlarda kıraati sadece imamın yapacağını, imamın okumasının cemaatin okuması yerine geçeceğini, cemaatin susarak imamın kıraatini dinlemesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak İmam Muhammed okumanın gizli yapıldığı namazlarda cemaatin de kıraatte bulunmasını câiz görmüş, İmam Mâlik bunu güzel bir davranış olarak nitelendirmiştir. Ahmed b. Hanbelî gizlice okunan namazlarda cemaatin de gizlice kıraatte bulunmasının, ayrıca kıraatin açıktan olduğu namazlarda imamı işitemeyen cemaatin de bunu yapmasının vâcip olduğu fikrindedir. İmam Şâfiî gizlice okunan namazlarda cemaatin hem Fâtiha'yı hem sûreyi okuması, açıktan okunan namazlarda ise sadece Fâtiha'yı gizlice okuması gerektiğini ifade etmiştir.

Fakihlerin ortak görüşü imam gibi cemaatin de "Sübhâneke"yi, "tekbîrât" ve "tesbîhât"ı, "Tahiyât", "salavât"ı ve duaları okuması gerektiği yönündedir. Cemaat imam gibi iftitah tekbirini alırken ellerini yukarı kaldırır, rükû ve secdeye giderken ve kalkarken "Allahüekber", rükûdan kalkarken "Semiallâhü li-men hamdeh" (tesmî) ve "Rabbenâ leke'l-hamd" (tahmîd) der. Ebû Hanîfe'ye göre imam tesmî, cemaat de tahmîdî söyler (bk. **TESMÎ**). İmam Fâtiha'yı bitirdikten sonra cemaat "âmin" der. Cemaatin namazla ilgili fiilleri imamla birlikte veya onun hemen ardından yapması, rükûa ve secdeye imamdan önce gitmemesi, yine rükûdan ve secdeden başını imamdan önce kaldırması gerekir. Cemaat rükûda üç defa, "Sübhâne rabbiye'l-azîm" ve secdede üç defa, "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ" demeden imam başını kaldırırsa muktedî bunları tamamlamadan imama uymak için başını kaldırır. İlk oturuşta (ka'de-i ûlâ) cemaat Tahiyât'ı bitirmeden imam üçüncü rek'ata kalkarsa cemaat isterse Tahiyât'ı tamamlar, isterse imama uyarak kalkar. İmam bayram tekbirlerini, birinci oturuşu, tilâvet secdesini, sehiv secdesini ve Kunut duasını terkederse cemaat de bunları terkeder. Son oturuşta (ka'de-i ahîre) cemaat Tahiyât'ı bitirmeden imam selâm verirse Tahiyât'ı tamamlar, sonra selâm verir. Eğer Tahiyât'ı bitirmiş ve geriye salavatla dualar kalmışsa cemaat onları terkedip imamla beraber selâm verir. Ancak Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde salavatın okunması vâcip olduğundan cemaat onları da okuduktan sonra selâm verir.

Namazın aslında bulunmayan bir hususta cemaat imama uymaz. Meselâ imam namazda fazladan bir secde yapsa veya son oturuşta selâm verecek yerde sehven kalksa bu durumlarda cemaat imama uymaz ve imamı uyarmak üzere "sübhânellah" der. Eğer imam kalktığı rek'atın fazladan olduğunu secdeye varmadan önce farkedip oturursa cemaat onunla birlikte selâm verir ve sehiv secdesi yapar. Şayet imam bu fazla rek'atı secde ile tamamlarsa cemaat artık onu beklemeyip yalnızca selâm verir. Eğer imam son oturuşu unutarak fazla bir rek'ata kalkarsa cemaat bekleyip yine imamı uyarmak üzere "sübhânellah" der. İmam yaptığı hatayı anlayarak hemen geri dönüp oturursa birlikte selâm verip sehiv secdesi yaparlar. Şayet imam bu fazla rek'atı secde ile tamamlarsa farz olan son oturuş terk edildiğinden hem imamın hem de cemaatin namazı bozulur. Cemaat son

oturuşta Tahiyât'ı okuduktan sonra imamın selâmını beklemeden selâm verebilir, ancak imamdan önce selâm verilmesi mekruhtur. Cemaatle kılınan namaz esnasında imam abdestinin bozulması veya hastalanması gibi bir durumda çekilip yerine cemaatten birini geçirir. İmamın yerine geçen kişi namaza kalınan yerden devam eder (bk. **İSTİHLÂF**). Hanefî mezhebine göre cemaatin namazının sahih olması imamın namazının sahih olmasına bağlıdır. Buna göre meselâ imam unutarak namazı abdestsiz olarak kıldırdıysa cemaatin de namazı geçersiz olur. Dolayısıyla cemaatin de bu durumu öğrenmesi halinde imam gibi namazını yeniden kılar.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 196-197; *Müsned*, IV, 361; V, 278, 357; Dârimî, "Siyer", 76; Müslim, "İmâre", 53; İbn Mâce, "Fiten", 8; Şîrâzi, *el-Mühezzeb*, I, 96-97; *Gazzâlî, el-Müstasfâ*, Bulak 1324, II, 384-389; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 145, 207; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, I, 161-167; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye), I, 562-565; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1332, I, 246; IV, 278; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, Kahire 1315, I, 115, 119, 131; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, I, 9-10, 47-48; II, 187-190; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), I, 238-240; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 255-258; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), II, 11-12; Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, İstanbul 1313, II, 237-240; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara 1975, s. 205, 216; M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahtîr ve'l-tenvîr*, Tunis 1984, I, 628; II, 142; III, 161; VI, 218; VII, 242, 423-424; IX, 138; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul 1986, s. 134-135; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), II, 297, 315, 329, 332, 334; "İttibâ", *Mv.F*, I, 195-197; "İktidâ", a.e., VI, 18-38; "İttibâ", *Mv.F*, II, 96-107.

FAHRETTİN ATAR

İVRACA

Bulgaristan'da tarihî bir şehir.

Kuzey Bulgaristan'da bir idarî birimin merkezi olup günümüzdeki adı Vratsa'dır. Batı Balkan dağlarının kuzey eteklerinde denizden 375 m. yükseklikte bir düzlükte kurulmuştur. Şehrin en eski kısmı, küçük bir dere olan Leva'nın dar ve oldukça güzel bir kanyonunu geride bırakarak düzlüğe girdiği yerde bulunmaktadır. İvraca'nın daha yeni kısımları ise düzlüğün çeşitli yerlerine yayılmıştır. Bulgarca ismi, eski bir kelime olan ve şehrin en dar noktasını niteleyen Vracista'dan (kapı, kapıda) gelmektedir.

Şehrin bulunduğu kesimde eski Trak uygarlığına ait yerleşme izlerine rastlanır. Çevresindeki altı tümülüs bu izlerin göstergesidir. İvraca'nın güneyindeki Leva

deresinin kanyonunda Romalılar'a ait bir deponun bazı kalıntılarına tesadüf edilmiştir. Günümüzde İvraca'nın Ortaçağ'a ait harabeleri, Leva deresi geçidinin en dar noktasında kurulmuş olan küçük müstahkem Vratitsa'dır. Bu yerin tarihi arkeolojik bulgularla belirlenmektedir (X. yüzyıldan kalma işlenmemiş Slav seramiği, Bizanslılar'a ait seramik, XI ve XII. yüzyıl Bizans imparatorları, XIII ve XIV. yüzyıl Bulgar çarları ile Yıldırım Bayezid adına basılmış madenî paralar). Ayrıca madencilikte kullanılan araç gereçlerin yanında taştan yapılmış küçük evlerin ve yine taştan oldukça küçük kiliselerin kalıntıları da ortaya çıkarılmıştır. 1941'de bir kilisenin yıkıntıları arasında XIII. yüzyıla ait Bulgarca bir yazıt bulunmuş, burada kasabanın adı Vratitsa diye kaydedilmiştir. Yazıtta, "Asen, bütün Bulgaristan'ın çarı" ifadesinin geçmesi, kitâbenin 1246 ile 1256 yılları arasında ülkeyi yöneten Çar Michael Asen zamanına ait olduğunu düşündürür (Ivanova, bk. bibl.).

Ortaçağ'ın Vratitsa'sı, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında çıkan iç savaş veya daha büyük bir ihtimalle Varna Savaşı (1444) sırasında Haçlı kuvvetlerince yıkılmıştı. Yıkımdan sonra şehir kanyonun dışında kalan açık alanda tekrar inşa edildi (tıpkı Larissa / Yenişehir, Şumnu, Lofça ve diğer yerlerde olduğu gibi). İvraca hakkında Osmanlı dönemine ait en eski kayıtlar 884 (1479) tarihli bir icmal defterinde yer alır. Defterde burası Erdoğdu Bey'in zeâmetine bağlı olarak geçer. Şehirde yirmi üç müslüman ve 296 hıristiyan hânesi bulunmaktadır. İvraca aynı zamanda bir pazar yeridir. Parça halinde bugüne ulaşmış Niğbolu sancağına ait 890 (1485) tarihli bir icmal defterinde İvraca'nın 287 hâne ve kırk sekiz mücerretten (bekâr) oluşan hıristiyan nüfusu bulunduğu kayıtlıdır. Müslümanlar ise yirmi beş hâneye ve yirmi dörtten fazla mücerret nüfusa sahiptir. 922'de (1516) şehirde bir imam dahil yetmiş hâne ve yirmi altı mücerret müslüman nüfus vardı (340-350 kişi) ve 1479'daki nüfusa göre üç katı bir artış oldu (BA, *MAD*, nr. 11, vr. 154^b-158^a). Bunun sebebi kısmen dışarıdan daha fazla müslüman nüfusun gelmesi ve yerel nüfustan belirli bir miktarın ihtida etmesidir. Yetmiş hânedan on üçünün babası müslüman adıyla kaydedildi (% 18'den fazla). Şehrin hıristiyan nüfusunun sayısı büyük oranda önceden olduğu gibi kaldı (on bir mahalleye bölünmüş 300 hâne). Mücerret sayısı 1485'teki % 14'lük orandan 1516'daki % 27'lik orana çıkarken genel nüfus da 1170'ten 1420'ye yükseldi.